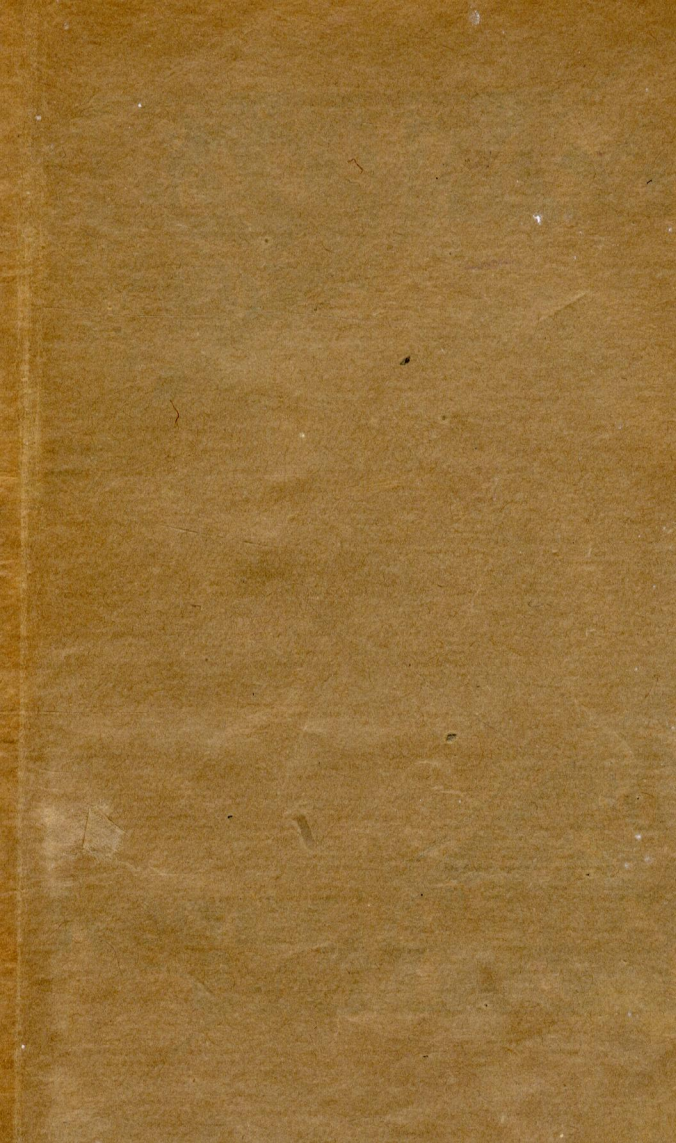

Іван Радко

МОЯ СТРИЧА З ОЛЕКСОЮ

Кооперативне
В-во „Рух“

Ч. 13

ІВ. ФРАНКО

891.79—2

МОЯ СТРИЧА З ОЛЕКСОЮ

~~41736~~ / 13

КООПЕРАТИВНЕ „Р У Х“ ВИДАВНИЦТВО

1,204
299 ф

Львівська Філія
бібліотеки АН-УРСР

Харків. Урядова Друк.
імени тов. Фрунзе.
Укрголовліт Ч. 16348
Зам. Ч. 108. Пр. 5000.

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ 31 910

ф/ІІ-849

ПЕРЕДМОВА.

Оповідання „Моя стріча з Олексою“ має автобіографічний характер і є дуже цікавим документом громадсько-політичного характеру. Воно тісно зв'язане з першими українськими соціалістичними процесами 1877 року і характеризує з одної сторони тих, що рвали пута, які в'язали зі старим життям, а з другої сторони те оточення, серед якого прийшлося працювати молодим революціонерам.

Українське громадянство в Галичині складалося з двох груп, що тільки формально різнилися між собою. Москвофіли, що заперечували існування українського народу як самостійного, народівці, що обстоювали його самостійність, пересіякли були австрійським сервілізмом, неуцтвом і шупістю. Обі ці групи однаково не розуміли і вороже ставилися до потреб широких працюючих мас. В той час, коли народ руйнувався, погибав в темноті й нужді, йому проповідували пверезістб і радили бути працюючим, бо селянству через те погано живеться, що „хлоп лінивий і п'є“¹⁾.

1) Відношення до селянства можуть характеризувати ось такі. може на перший погляд дрібні факти. В червні 1876 року відбулися загальні збори „Просвіти“ у Львові. Була мова — пише Павлик — щоби

Аж вплив Драгоманова допоміг народитися новим силам. Повстає перший невеличкий гурток українських соціалістів на чолі з Франком, Павликом, Терлецьким. Починаються зв'язки з російськими революціонерами.

Першому прийшлося відповідати перед судом Павликові, що був заарештований при кінці січня 1877 року і звільнений 20 березня.

Переляк огорнув народовців. Осб як характеризує їх Павлик в своєму листі до Драгоманова (23/3 1877 р.): «Я вже аж із суду написав карточку, де просив товаришів, щоби принесли мені сорочок, і адресував на „Просвіту“. Вона-ж „убояся вельми“: пощо він тупі пише. Кричав на нас, компромітував, а тепер хоче помочи!“ І скликали виділ (правління), що робити з моїм листом і „по мнозix временix“ ухвалили віддати лист Франкові. Я ні чому не рад був так, як тому просвітському страхові. Ні відси, ні відти наповняє всі кімнати „Просвіти“ соціалізм, скрипнуть двері—соціалізм, стукне хто чоботом по підлозі—соціалізм, принесуть пива—мабуть соціалізм, волосся спає дубом, пахнуть соціалізмом»¹⁾).

давати селянству просвіту систематично. На це виступив один і каже, що треба в літературі народній тільки чорними красками представляти п'яницю, а ясними доброго чоловіка, а науку чисту давати так десь в ряди-годи; другий знов каже, що селянин наш як скопина, як йому будемо систематично давати науку, то здохне. (Переписка Павлика з Драгомановим т. I стор. 43).

¹⁾ Переписка Драгоманова з Павликом т. II стор. 196.

Через короткий час пішли нові арешти. 13 липня 1877 року, заарештовано Франка, Павлика, Терлецького, Сельського (цих обох в кайданах привезли з Відня до Львова), Мандичевського, Анну Павлик і Поляка Коппурніцького, що привіз листи від Драгоманова до Франка і Павлика. 10 жовтня 1877 р. львівський прокурор виготував акт оскарження, в якому головним злочином були соціалістичні переконання та заборонені зносини з Драгомановим, а матеріалом, на якому базувався акт оскарження, були листи Драгоманова. Акт оскарження починається так (подаємо з перекладі з польської на українську мову): „Відомою є справою, що існує пропаганда в соціалістичних цілях, яка ширить свої основи в широких колах суспільності, а не будучи толерована правительствами, тайними шляхами, а головню через закладання тайних організацій, намагається єднати для своїх основ прихильників. Згідно з освідомленням політичних властей, згідно зі змістом переписки, що знайдена в осіб підозрілих в ширенню соціалістичних основ, займає Михайло Петрович Драгоманів, бувший професор київського університету, що проживає тепер в Женеві, провідне становище в заграничному товаристві соціалістів, якого діяльність обіймає малоруське населення від Дніпру аж по Карпати до Мадярщини; він також є головним і єдиним посередником між соціалістами на Україні і подібними, що знаходяться в початковій стадії розвитку, елементами українського населення в Га-

личині". Прокурор заявив, що галицькі власти нічого не знають про це соціалістичне товариство, отже значить: воно мусить бути таємне. В уяві прокурора Київ являється страшним огнищем соціалістично-революційного руху, а суддя Крігсайзен визнав, що петербурзькі „Опечественные Записки" є революційний журнал, якого редакторів він велів би повісити ¹⁾.

Оскаржені призналися до соціалізму, об'ясняли легальність своїх поступків і зносин, доказували, що спільність поглядів ще не значить тайного товариства.

Обвинувачених засуджено. Франко, просидівши вісім місяців в слідстві, присуджений був на шість тижнів в'язниці.

Преса вся, як народовська, так і москвофільська і польська болотом обкидала молодих соціалістів. Москвофільська преса займалася просто доносами і вказувала поліції, в кого треба робити труси і чого шукати. Народовська „Правда" обмивала руки і писала: „Ми не наводили галицьку молодіж до революційно-соціяльних цілей, а російський уряд і лже-пророк-експлоататор Драгоманов". Драгоманова називала „Правда" п'язкою і ворогом народу, що „засів на чужих горах, де йому писка (рота) не заткають і де навіть нема тюрем". Польська преса радила урядові вішати українських соціалістів, не чекаючи, чи окажуться вони

---

¹⁾ Ів. Франко. О. Терлецький. Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка, том 50.

справді винуватими¹⁾. Але як-би ця вся преса не обливала болотом суджених українських революціонерів, як-би не перекручувала судові справоздання, але мусила признати і їхню серйозність і вагу справи. „Gazeta narodowa“ в статті: „З нагоди процесу соціалістів у Львові“ писала: „Вся ця справа відслонює перед нашими очима цілі цієї страшної агітації, що провадиться з холодно обдуманим планом ділання людьми талановитими і готовими на все... Ідеї інтернаціоналізму мають у нас фанатичних прихильників, а при тім зручних і талановитих і тим небезпечніших, що роблять своє діло в добрій вірі“²⁾.

Про поведінку підсудних і їх відношення до Драгоманова читаємо: „Боронилися ми славно. Усі дивувалися, що ми так сміло і енергично боронилися. Усі ми виступали солідарно і чесно.... Усі Вас (Драгоманова) поздоровляємо і щиро цілуємо. Ви нам усім тепер у двоє стали дорожчі і любіші, коли нас за Вас переслідують“³⁾.

З нагоди перших соціалістичних процесів відбулося маса трусів і арештів. „Я можу собі пригадати по-над 50 арештів“ пише Франко⁴⁾. А в другому місці про ті часи ось що пише Франко: „При-

¹⁾ Ів. Франко. Молода Україна, стр. 16.

²⁾ Переписка Павлика з Драгомановим т. II. стр. 283.

³⁾ Лист Терлецького до Драгоманова 22. I. 1878 р. (Переписка т. II стр. 283).

⁴⁾ Ів. Франко. О. Терлецький. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том 50.

гадаймо ті сотні ревізій, відбутих по цілій Галичині з нагоди перших соціалістичних процесів... Пригадаймо ті переслідування, які терпіли українські селяни, що засновували перші читальні, ті тягання до урядів політичних і ненастанні ревізії жандармів у читальнях, забирання й конфісковання найневинніших брошур, розв'язування читалень і арештовання та транспорти в кайданах їх основателів! Навіть українські консисторії (духовні) не оперлися впливові того духа. Покійний Малиновський писав і собі-ж куренди (послання) проти народніх читалень, поручаючи священикам допускати до їх існування тільки там, де можуть мати цілковиту певність, що читальня буде абсолютно підлягати їх волі; коли ні, то ліпше щоб читальні в селі не було, ніж має вона зробитися розсадником яких-будь ворожих релігії й державі ідей¹⁾.

Старші перелякалися і відреклися арештованих. Осб характерний і для тих часів типовий приклад: Драгоманів прислав проф. Ом. Огоновському, як професору арештованих, 50 карбов. з просьбою передати їх арештованим в тюрму на поліпшення харчу „по чоловічеству“. Огоновський повернув ці гроші з листом: „Ув'язненим студентам ні явно, ні тайно в поміч прийти не можна, позаяк тоді показалося-б, що вони одержують пільгу від заграничного товариства, бо чей-же власт्व не увірить, що приватна особа

¹⁾ Ів. Франко. Молода Україна, стр. 16.

туп, ві Львові, долю ув'язнених студентів поліпшити хоче, виставляючись на можливість посудження, що вона стоїть у звязі з пропагандою заборонених туп ідей. Несучи пільгу ув'язненим, до котрих доступ заборонений, попався-б я отже в колізію з законами і хоча не єсьм прихильником тих суспільних ідей політичних, був-би я потягнений до строкої одвічальности. А вже-ж і Вам мабусть звісно, що я віддаюсь пихій науці філологічній, проте політичними справами я досіль не займався та й займатись не думаю“ ¹⁾.

Франка, як і других арештованих, держали в тюрмі в дуже тяжких умовах. Їх трактовано як звичайних уловних, „посаджено між самих злодіїв та волоцюг, перекидувано з камери до камери при ненастанних ревізіях та придирках“, не звертано ніякої уваги на їх хвороби; Терлецький тяжко захворів і мав по 2 до 3 приступи падучої хвороби на день, мимо цього його держали в камері.

„Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою — пише Франко. — Засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі: сто раз тяжчий і несправедливий засуд усеї суспільности, кинений на нас, страшенно болів мене. Мене викинено з „Просвіти“ заборонено ходити на „Бесіду“ ²⁾ (бо др.

---

¹⁾ Див. М. Драгоманів. Переписка, т. I, стр. 151—152; Павлик. Переписка т. II, увага на стр. 221 і 222.

²⁾ „Руська Бесіда“ — клуб у Львові.

Шараневич ¹⁾), котрий пару разів побачив мене читаючи газети, настояв на тім, щоб мені конче заказати приходити шуди, а то він виступить з товариства, а коли мені справді заказано, він таки виступив), а люди (зі старших), які хотіли маши зі мною яке небудь діло, видались зі мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало ²⁾). Знайомі Франка перестали з ним віпатися, а побачивши його, переходили на другу сторону вулиці. Позбавлено його всякої можливості заробітку. Батько дівчини, що її любив Франко, дуже нерадо почав його бачити в себе дома, а дочку заставив вийти заміж за другого ³⁾).

Франка ця нікчемна, сервілістична, тупа, боязлива „інтелігенція“ викидала зі свого круга і в цім її поступованню проти Франка все було гарне, навіть провокація. Осб факт, що вповні може характеризувати Франка і тих, що „слімнували“ (викидали) його зпоміж себе: „Тими днями—пише Франко до Павлика—о. Ільницький вигнав власною волею й ухвалою конференції студента 8 класи Кіпріяна за те, що „сходився з Франком“.

¹⁾ Др. Шараневич—професор австрійської історії на львівському університеті, був москвофілом, але мав в урядових колах де-яке значіння, через це народовці возилися з ним і запобігали його ласки.

²⁾ Іван Франко: Твори т. I. стр. 180 (вид. „Рух“).

³⁾ Диви оповідання „На дні“ (Твори т. IV. вид. „Рух“), що носить автобіографічний характер. Також це видно з переписки Франка з Павликом, напр. лист від 18.X 1879 р. і інші.

Вчора, повідають, мала бупи ревізія поліційна у студ. 8 класи Дідицького, але заставши двері замкнені, поліцайники пішли. Не знаю чи приходили другий раз. Де-які добромислячі професорі, сожальючи над Кіпріяном, повідають студентам в класі: видите, що то значить з ним (цебто з Франком) приставати, — пішов і доніс сам поліції, та й вигнали бідного чоловіка“ ¹⁾. Осб такими шляхами нищено Франка.

Ці перші українські соціалістичні процеси відбувалися в часи, коли заносилося на певні зміни в Австрії. Польська шляхта, розбита в недавньому своєму повстанню 1863 року, кинула спосіб конспірацій, а рішила закріпити своє становище і владу в Галичині переходом на сторону австрійського уряду. Розвиток капіталізму в Галичині родить нові соціальні верстви. Родиться промислова буржуазія, що на початках своїх через спеціальні галицькі умови була в великій мірі єврейською, пролетаризується селянство, йде на фабрики, в Борислав. Шляхта польська вирішила закріпляти своє становище, для цього їй потрібна була необмежена власть в Галичині. І щоб зміцнити свої впливи в Австрії, а тим самим і в Галичині, вона старалася доказати, що вона тільки являється надійним для Австрії едементом і що вона лише може піддержувати лад в державі.

---

¹⁾ М. Павлик. Переписка з Драгомановим, том III лист 16. IV. 1879 р. стор. 11.

Позіханням на необмежену власність в Галичині польсьській шляхті мішали галицькі Українці. Це були ті „Русини“, що рекрутувалися, головню з пасивного попівсько-чиновницького середовища, що й собі кусочок цієї влади в Галичині хотіли вижебрати від австрійського цісаря.

І коли виступили перші українські соціалісти в Галичині, що почали „домогатися для скривджених кращої долі й рівного права для всіх“ ¹⁾, то ці споріднені собі соціально елементи, так українські народовці та москвофіли, як і польська шляхта всіх засобів рішили вжити для боротьби проти них. Польська шляхта і над Українцями домагається необмеженої влади, і весь національний рух в Галичині перед австрійським правительством малює як рух революційний, що похищує основи державності австрійської.

Нікчемна галицька „інтелігенція“ борониться тим, що відпекується від своїх революціонерів, карає сама їх бойкотом і просить австрійське правительство звернути на неї увагу та дати хочь не багато благодатей.

Але кинуті соціалістичні гасла робили своє.

Франко не покаювся, не став порядним членом тої громади, що його вирішила викинути з поміж себе, але пішов собі шукати такого самого товариства як і він, пішов до Олекси Сторожа. Цей його зрозумів!

Ів. Лизанівський.

¹⁾ Ів. Франко. З вершин і низин. (Думка в тюрмі)

МОЯ СТРИЧА З ОЛЕКСОЮ

(Оповідання Мирона Сторожа).

Я чоловік проклятий, ненависний, прогнаний з поміж «чесних», — одним словом проскрібований¹⁾. Проскрібований, це сама відповідна назва. Це не значить, що, при-міром, моя совість стає супроти мене, або щось подібного, — ні, це значить тільки те, що люди «чесні» (коли хочете, можете звапи їх «багатими», «сильними», «практичними», — це на одно вийде) випхнули мене з «чесного» і «порядного» товариства, — т. є по просту з поміж себе. І зовсім справедливо! Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во врем'я оно» оббігало увесь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконсти-туційних горожан», з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні. Правда, в той час, коли «спасителі існуючого порядку» підняли най-

---

¹⁾ Проскрібований — дослівне значіння: виписаний. В Римі за Сулли (1 стол. перед Христом) виписувано назви громадян, яких за кару маєток був забраний, вони самі вигнані або вбиті чи виняті з під охорони закону.

страшніший гвалт,—я і мої товариші сиділи спокійно за тюремними ґратами та рахували дні короткого життя, страчені пусто та марно. Але візьмім, приміром, що діло зовсім так не діялось, що мені і моїм приятелям о переворотках та революціях і не снилося—то що з того? Чи вже те одне, що я сидів у п'юрмі, не вистарчає, щоби на віки зап'япнати мене в очах «чесних» людей?

Ба, але всевідущий і всемогутий суд справді признав мене винним, справді в моїм організмі добачив революційну жилку, в моїй крові дослідив краплю такої крові, котру французькі «спасителі порядку» забули пролити до остатку в р. 1872, в моїх очах доглянув іскру такого огню, котрий може запалювати дома «мирних горожан» не гірше нафти. Одним словом,—я оказався кругом винним на суді,—значить, погорда і прокляття «порядних» людей насупроти мене зовсім справедливі.

Я й зовсім не жалуюсь на те, бо навіть,—хто знає,—може й легше мені стало, коли вийшовши з п'юрми, я почувся свободним, як птах у воздуху (як той німець каже vogelfrei)! Я чув тоді щось подібного, як ученик, що по скінченню шкільного курсу виходить зі школи. У нього в руці свідоцтво хороше, а в голові блискуча, заманлива надія на приємності вакацій. І я також пройшов курс науки «порядних людей», просидів поруч них довгі літа і получив вкінці свідоцтво, правда, трошки не так написане як звичайно,—але все таки звільняюче

мене від дальшого сидження на проклятій лаві. Я вийшов на двір, на свіжий воздух. У моїй голові кишіли нові мислі, нові вражіння, а з посеред них чим раз сильніше визначувалися звуки сумної, а щасливої пісні:

Обриваються звільна всі пуга,
Що в'язали нас з давнім життям!

Я чув, бачив, знав з сильного биття серця, що це правда, що пуга порвалися, що давнє життя пропало,—а на першу хвилю, на перший свободний віддих це виспирало.

Правда,—чуття, хоч і як сильне та гаряче, не довго палає,—вік ним не проживеш. Після першого, п'яного вибуху воно швидко успокоїлося, і я поглянув на світ холоднішим оком. Життя проскрібованого, чужого посеред людей, ненависного, від котрого відвертаються всі, що ще не давно запевнювали йому свою приязнь—таке життя всякому швидко надійсть.

Правда, побачиш одного такого, що відвертається, стрітившись з тобою,—сплунеш та проворкочеш: «Мізерак»! Нехай собі к чорту!»—побачиш другого, третнього,—те саме!

Вкінці самому стане прикро, нудно розпука огорне. «Що це,—подумаєш собі,—чи це я справді вже такий гидкий та страшний, чи тим людям усім у головах попереверталося?—Та ні,—відповідаєш собі самому,—ні одне, ні друге,—а тільки те, що вони «чесні і по-

рядні», а ти... ну годі! На таку докладь нічого не відкажеш. Остається тільки дві дороги: або посипавши голову попелом та роздерши їй ті послідні «риз», що на тобі, плакати, жалувати спрареного часу, в котрім і сам ти був «чесним і порядним» та йти «на распутія і спогни града» — просити всякого «порядного» прощення застрашну, хоч і не сповнену провину, або раз на все плюнути на цілу «штуку», в'ясти на себе «хрест свій», — це значить, стати добровільно, доразу, безповоротно в ряди проскрібованих та випручених, і не оглядаючись іти шукати для себе такого самого товариства. Розуміється, я так і зробив, — і вірте мені, не то щоб я спратив що-небудь на тім, — а противно, те я зискав, що тепер можу веселим, крипичним оком поглянути на все минуше, що «чесним і порядним людям» зовсім не так легко приходиться.

Жиючи між проклятими та випрученими з «порядного» світа людьми, зовсім природно чоловік нагадує собі всіх подібних «проклятих», яких тільки стрічав коли небудь. Споминки такі незадовго найшли й на мене. Ба, на мене вони мусяли найти швидше, як на всякого другого, бо таких «проклятих» я не то, щоби знав, — ні, вони були мої свояки!

Весь мій рід, усі Спорожі, від першого до посліднього, були імено такі. В цілім селі ні один «порядний» газда ¹⁾ не сказав назви «Спорожі», щоб не додати:

---

¹⁾ Газда — хазяїн.

«от розбійники, викришило-би їх до лаби¹⁾. Та на тім діло не кінчилося. Спорожі були посміховищем і пошпурхачами всеї громади,—а імено громадського начальства. Лучиться в полі шкода—худоба овес спасе, або там витолочить, а шкідника не зловлять,—ого, на Спорожів вина паде! Зрубав хтось у лісі варунок²⁾, а злісний³⁾ не може дослідити, хто, ну просто йде на спорожівщину і хоч нікого не знайде, то все таки виляє свою злість у цілім потоці проклять та всіляких поганих слів на «тих злодіїв, розбійників Спорожів». Їх бесіди й оправдання старшина рідко слухала,—«весь світ знає, що ви брехуни та мейли⁴⁾, бога бисте продали⁵⁾»! Де яка кара, де яка zdeкyцiя⁶⁾, штраф або шарварок⁷⁾,—на Спорожів перших усе сиплеться як з діравого міха. Одним словом,—такі-ж проскрібовані в громаді, як і я!

Чи треба й казати, що при таких обставинах життя Спорожів не було щасливе? Їх було три брати (мені приходилися сприйними братами). По смерті батька, а мого небіжчика стрика, вони поділили поміж себе його невеличкий ґрунт, поженилися, повислужували в війську, і почали «пхати біду наперед себе». З малу ще не було між ними згоди,

1) Лаба—нога.

2) Варунок—позначені дерева.

3) Злісний—лісничий.

4) Мейли—пустомели.

5) Бисте продали—продали-би-сьте.

6) Zdekycия — екзекуція, продаж з торгів „за подушне“.

7) Шарварок—громадська робота, яку розкладають між селян.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ 31910

249-ср

ні брешу, були хвилі, в котрих не було згідливіших та сердешніших людей,—але знов лучалися й такі хвилі, коли вони ні за що, ні про що билися, волосали і кривавили, мов зовсім без пам'яті. Тому то й поженилися вони кожний осібно,—хоч хати їх були майже поруч себе. Звісна річ, що розірвавши й так не велику батьківщину на три пайки, вони бідували і не могли ніяк доробитися хліба. Зразу ще йшло яко-так, доки їх нещаслива вдача не поробила всіх «порядних»,—це значить багатших газдів їх ворогами.

Ще парубкуючи в нашім селі, всі три брати відзначувалися поміж прочим парубоцтвом тим, що, як казали люди, «дуже були запальчиві до бійки,— що пвоя єдна іскра!». Леда прикре слово, леда брехня,—вони вже мов огонь. Особливо в коршмі рідко коли обійшлося без бійки, скоро лише Сторожі були. Посваряться два газди, вони зараз уймуться за слабшим, за біднішим. Не було такого багача, котрий-би від них не діставав пам'ятки. Але швиденько позабирали Сторожів до війська і держали по 12 літ. Батько їх умер, хата запустила, поле оброблював за той час мій батько і люди поволі-поволі зовсім забули про Сторожів. Аж ось вони повернули. Найстарший Олекса вернув найскоріше (другі два брати мали ще по рокові служипи) і зараз почав свататися.

Мій батько порятував його на перший почин, ну й оженився мій Олекса з Маланчуковою Оленою. Старший Маланчук

був собі зовсім небагатий газда,—а Олекса не мав грошей, щоби запомочися. Перший рік він ще оброблював ціле вітцівське поле, так, значить, було якотакотак. Але коли на другий рік поприходили брати з війська,—почалася незгода, далі сварка, а далі й бійка за батківщину. По цілїм селі люди говорили страшні вісгли: що Сторожі заперлися в одній хаті і рубаютьсо сокирами—нікого до середини не пускають,—тільки гвалт чупи та кров аж по вікнах бризкає; то знов, що хотять допи битися, доки не лишисться тільки один, а той хай буде все, і т. д. З усіх тих казок то тільки було певне, що Сторожі не хотіли позиватися перед суд, а задумали самі поділитися батківщиною,—при чім, розуміється, прийшло до бійки. Однак поділити всетаки поділили й опісля ніхто не чув, щоби за поділ батківщини нарікали один на одного.

Але в громаді разом зо слухами про їх бійки віджили всі давні спомини. «О, вже ся ¹⁾ розбійники посходили — знов будуть людям голови розвалювати! Не могло їм де там одному з другим голову вкрутити в якій нещечі ²⁾» — так балакала найбільша часть сільських багатів, киваючи головами та частуючись горілкою. На нещастя слова їх, імено що-до розвалювання людських голов, доразу збулися. Сторожі незадовго почали по давньому верховодити в коршмі. Тільки-ж військо

¹⁾ Ся—в галицьк. народній мові стоїть дуже часто перед дієсловом.

²⁾ Нещіч—пропасть.

полишило на них чимало слідів. Вони ходили тепер якісь понурі, відповідали на всяке запитання різко, мов топором рубаячи, а на багатів дивилися ще кривішим оком, як уперед бувало. Тоді ще принаймі хоч що-то побоювалися старшини,—а тепер де-де-де! На старшину імено були в них найгостріші зуби,—старшині вони ніколи й на одне слово не змовчали. «Кровопийці, злодії, живодерники,—розкричався було раз Олекса до віта¹⁾ і преліпотентів²⁾.—Розжилисьпеса на громадськім добрі, то тепер брикає-те! Ах, ви свинопаси мерзені, я-би вас усіх».. Тільки-ж присяжні не дали розлюченому докінчити і, вхопивши його, потягли до громадського шпіхліра, що звичайно стояв порожній і служив замість арешту.

Але така нападка на словах,—то ще було по-божому. Олекса не любив бавитися словами, а зараз хапав фляшку або другу яку посудину та шпурляв межі очі. Нашого давнього віта він таким способом споганив на ціле життя, коли довідався, що за його вітівства з громадської каси згинуло 500 золотих. Віт був молодий і пристійний чоловік, любив при спосібності за молодицями побігати; Олексова фляшка відняла йому до того охоту, зробивши його лице подібним до свіжо з'ораного поля. Розуміється, Олекса відсидів за ту штуку в «семінарії» цілих 6 місяців, але й віпові «досолив не-аби-як».

1) Віт—війт, сільський староста.

2) Преліпотент—пленіпотент, уповноважений.

Але не тільки сілська старшина—, навіть «пани», місські урядники не мали ласки в Олексі. Він спавав проти них на гостро, а коли не помагали слова,— товнлого й «рукового» було не купити.

Особливо возвні, авскультанти¹⁾ та всякі другі посіпаки, що звичайно по селах грають ролю великих панів, малися на осторожності, переїздячи через наше село, а передовсім пильнувалися спірічі зі Сторожами. І справедливо,— бо Сторожі кільки таких підпанків порядно таки були провчили на велику радість усім бідним, що мусіли зносити їх брикання та сварку, а на великий клопіт віта, котрому приходилося за все відповідати перед старостою. Розуміється, що кар та арештів не щаджено на «розбійників». Ба, навіть сам пан староста повітовий, переїздячи раз через наше село, пересварився був, та й то кріпко, з Олексю. Це було ще 1872 р. в літі підчас холери. Староста з повітовим докпором приїхав, щоби оглянути, скільки є хорих. Розуміється, що староста стояв насеред вулиці та тільки викриказ на «хамів», а пан доктор зі спрахом і трепетом, кленучи на чім світ стоїть, ходив по-під хати... До середини хат він і не зазірав, а послухавши, що йому говорили баби та чоловіки, кричав на них, чому не роблють те а те і втікав швидко на вулицю.

— А що?—пипав його староста.

— Ет, нема надії!—була спала відповідь пана доктора, до котрої ще звичайно

---

¹⁾ Авскультант—податковий урядовець.

долучував:—Хай їх там усіх ясні громи!—
або:—Проклята мужичня! Сама собі винна,
вмирає, а горілку п'є!

Правда, пан доктор не говорив нічого
про те, що ні одного хорого й на очі не
бачив, що волів-би й зосім не оглядати
далі, а їхати просто до сусіднього села,
де у пана була для них наготовлена сита
вечеря і вигідний нічліг. Староста був
«совісний» і нізащо не покинув-би свій
«обов'язок».

Але його і пана доктора чекала ще
дуже немила передирка¹⁾ на Спорожів-
щині. Баби, котрі плачучи просили доктора
зайти до хати і поглянути на хорого,
а котрим доктор на те відповідав тільки
лайкою та прокляттями, ішли та заво-
дили за старостовою бричкою горі селом,
хоч і не сміли приступити ближче. До
них приставало чим раз то більше людей—
чоловіків, що нарікали та грозили, дітей
і жінок. Так зайшли аж на Спорожівщину.
Олекса, роблячи щось коло хати, побачив
на вигоні доктора, котрого дарма про-
сили баби вступити на хвилю до того
і того хорого. Він видів, як доктор кри-
чав на них і, кленучи, вернувся на вулицю.
Баби підняли плач. Олекса вийшов до них
і почав розпитувати, що це таке?

— Та чи видите, оп—говорила плачучи
одна жінка,—лупьир²⁾ мерзений приїхав
ніби обзираати хорих. Я прошу, щоби
пішов подивитися на мого чоловіка, а він

¹⁾ Передирка—сварка.

²⁾ Лупьир—різун, погірдлива назва лікаря.

як ся затріпоче, як зачне гантелити¹⁾ та клясти, господи! «Марш, бабо» та й «Марш, бабо!» Та чого-ж пан приїхали? — питаю його. А він і слухати не хоче, побіг на долину!

В Олексі кров підступила до голови на таке оповідання.

— Що, та він, гавган²⁾ один, гроші бере, а на хорого й подивитися не хоче! Погоди-но ти! Піду я до тебе.

І Олекса, як стояв, так таки зараз пішов долі вигоном. За ним, заводячи та відказуючи пішли жінки. Вони надійшли саме, як доктор сідав на бричку, щоб їхати далі.

— Пане старосто, — закричав здалека Олекса, — а то по якому шут порядок іде?

Староста обернувся і велів зупинити бричку.

— Ну, що там такого?

— Ба, як-же то, по якому? — говорив Олекса, підійшовши ближче. — Пан дохтор сюди приїхали хорих везітирувати³⁾, а вони ні до одної хати не заглянуть, лиш кленуть та людей ганблять.

— Брешеш, драбуго⁴⁾ — крикнув що сили маленький, заляканий доктор.

— Пан сам бреше! — відрізав Олекса, у котрого з лютости жили на чолі кров'ю набігли.

— Що, що, що, що? — задріботав староста, зіскакуючи з брички.

---

1) Гантелити — сварити, вимахуючи руками.

2) Гавган — босяк.

3) Везітирувати — з ним. оглядати.

4) Драб — босяк.

— А то, що кажу! То як-же то, пан дохпюр гроші бере, а люди мруп' без ніякої помочи!

— А ти, драбе, а ти гавгане,— обурився староста, вражений в найдомткливіший бік у сповнюванню обов'язків і побирання заплаги,— так як ти смієш у живі очі брехати? Та як ти смієш?

Лютість здавлювала горло старості, піна порскала йому з рота при кожному слові.

— Пане—відповів Олекса,—не жартуйте з людьми, ми тут не таких панів видали! Вважайте, що тепер час не такий, ніхто не знає доки що¹⁾: нині живу, завтра мене нема!

— Що, ти будеш грозили? Гей, присяжний, війте, беріть того розбійника, беріть його, він мене забити хоче!—пищав староста.

Олекса гірш усього не любив подібних «панських» жартів. Злість кипіла в нім. Він не міг довше стриматись і обсилав старосту і доктора цілим потоком не зовсім салонових слів. Староста кричав, а далі видячи, що й баби зачали вторувати Олексі, замовк, сів на бричку і, сплюнувши, велів погоняти на друге село.

— А хай вас тут усіх холера витне!—кричав він до людей.

— Тебе першого, посіпако, кровопийце, на!—кричав за ним Олекса.

Від того часу пан староста почав уважати наше село гніздом розбійників.

Нагадуючи цю не зовсім естетичну, а

---

¹⁾ Доки що—ще дотепер.

ще менше патріярхальну сцену, я звернув увагу ще на одну цікаву прояву. Коли на людей приходив який небудь дописк, треба було десь стати гостро, посваритися, упімнутися,—то люди пхали Олексу туди. «Ти, ді, йди, бо тобі що? О ласку його не стоїш, ну а нам знаєш, різно буває!» Олекса, гаряча голова, не питав, що робить собі на кожному кроці чимраз то більше ворогів,—ішов і пускався осою в очі кривдителям.

В такі часи наші багаті забували свій гнів, балакали ласкаво з Олексою, жарпували з ним, раді, що можуть сховатися за нього.

Але скоро тільки дописку нема, ого, вже мій Олекса знов і гидкий, і розбійник і злодій і хто знає що ще. А бідні люди, хоть і нераз прем¹⁾бачуть, як воно діло, та що вони живуть на ласці багатів, мусять змовчувати, а то й за ними підтягати...

Ось того то Олексу Спорожа я нагадав собі тепер, коли серед «свічної» та «чесної» громади побачився в таких самих положінню, як він посеред наших «порядних та чесних господарів». А що,—погадав я собі—поїхати-б оце та навідати його. Це буде цікава стріча двох проскрібованих і то за подібні діла. Що то він скаже? Як привітає мене?

Думка ця не довго й мучила мене. Роздобувши гроші на дорогу, я сів на залізницю та й поїхав.

---

1) Прем—ясно.

Розумієтьсѣя, першим поступом я пішов до своєї хапи, т. є. до батківської, в котрій тепер жили два мої брати, ще молоді 19 і 15 літні хлопці, і віпчим з махучою. Віпчим, мужчина в силі віку, рахувався до «найпорядніших» і найчесніших господарів. Він прийняв мене дуже щиро і радісно, навіть, бачилось, аж надто радісно,—розпитував про біжучі новости, про війну, про Берлінську згоду, про вистріли в цісаря Вілгелма і з дивним тактом обминав питання про мої «проступки» і про мою «кару». Правда, балакаючи про всячину, ми прийшли вкінці й на ту дразливу річ,—але віпчим немов не заявляв надто великої цікавості, а сказав кілька загальних, незначущих слів,—він покивав головою, і ми перейшли до иншої бесіди.

Я питає про Олексу і сказав, що хотів-би його побачити.

— Е, що ти, такого опришка!—пробовтнув згідним тоном віпчим, але зараз таки поправився, лице його якось насилу прийняло холодну, рівнодушну міну, і він сказав:—Та що, як хочеш конче, то мож, чому ні, підеш завтра та й побачиш і Олексу.

Я знав аж надто добре віпчимову вдачу і з тої бесіди я побачив, що мусіло щось не аби вирости між ним а Олексою за ті два роки. Я почав злегка допитувати, що таке сталося, заходив з різних боків, але окрім звичайних сварок та ворогувань нічого не домацався. Ба, махуха сказала навіть своїм звичайним, облесливим тоном, що «тепер-ді тато

в такій ласці з Олексом, що ся все село дивує».

Це мене зовсім збило з пантелику. Тим дужче я ждав завтрішнього дня, щоби побачити Олексу.

Але ще тої самої днини вечером Олекса довідавшись, що Мирон з Львова приїхав, прибіг до мене. Я вже повечеряв і саме щойно йшов спати до сподоли, коли побачив Олексу, що йшов горі берегом своїм звичайним повільним, твердим поступом. Його низька прошки підсадкувата статура, довгі жовнярські вуса, великі, сірі очі і те напів добродушне, напів їдко насмішливе лице, що тепер з ласкавим усміхом було звернене д'мені, все те живо прикликало в моїй пам'яті давнього Олексу, молодого жвавого урлопника ¹⁾, котрий мене малого носив на руках по-над річку, де тато небіжчик із другим Спорожем ловив риби.

— А прецінь раз, прецінь!—говорив повільно Олекса, підходячи до мене.

Ми привіталися.

—Що-ж ти, брате, на нас загнувався, дуже щось довго межи панамі бувши!—сказав він, а на лиці його мигнув їдкий усміх.

—Та,—відповів я,—що-ж робити, брате, коли мене пани так полюбили, що й на світ дихнути не пускають!

— Ага, видно!—сказав Олекса.

— Якось то ми, Спорожі, не маємо в них ласки,—замітив я.

---

¹⁾ Урлопник—салдат, що приїхав на побивку.

Олекса якось сумно всміхнувся. Моя замітка доткнула його, видно, в болюче місце.

— Що-ж ти, йдеш уже спати,—закинув він.

— Та от вибрався, але де його спати, не хочеться.

— Ну, то може підеш зо мною подивитися по Сторожівщині. А то й так хто знає, чи швидко тебе другий раз увидимо.

Я пішов, не відказуючись.

Стежка вела долі городом, через річку та пасівники, а туди півперек по за село на Сторожівщину.

Довгу хвилю ми мовчали. Я бачив, що лице Олекси звільна насуплялося, немов якісь невеселі думки шибали по його голові.

— Ну що-ж, Олексо,—перервав я перший мовчанку, коли ми вийшли на пасівник,—розкажіть мені, що тут діється, як вам проживалося за ті роки.

— А що нам, от як нам,—відповів неохітно Олекса.—Все по старому. От ти-би радше розповів, що там з тобою.

При тім поглянув мені в лице з таким дивним виразом, що я не знав, що й сказати.

— Ех, брате, брате,—сказав він жалібно,—не того ми від тебе надіялися! Ми гадали: от чень хоч один із Сторожів, та діб'ється до чогось, буде й нам поміч, а воно ще от що, така ганьба!

Олекса урвав і відвернувся від мене.

Ці слова, так з гори, від разу висказані, вдарили мене, мов молотом у голову. Мені кров ударила в лице...

— Як то, ганьба?—ледве прорік я дро-
жачим голосом.

— Ба, а що-ж, честь? — підхопив
Олекса,—сидіти в арешті між злодіями,
та й за що?

— Ну за що, за що?—спитав я.

— А пан-біг тебе знає, за що. Чи ти
вбив кого, чи ограбував, чи що, хто тобі
свідком? От про нас, то вже бодай усі
говорять, що розбійники там, ну чорт їх
знає, але бо про тебе ми того не чули! Аж
нараз бух! А щось уже мусіло бути, адже
тебе за щось засудили!..

Як прикро, тяжко, страшно стало
мені на таку бесіду! Глибока, пекуча
біль відозвалася в серці, здавила груди.
Так, значить, я вже до того дійшов, що
й рідня відвертається від мене,—ба ні,—
що навіть Олекса, той нещасливий, віч-
но погорджений і переслідуваний, котрий,
хто знає, колись надіявся від мене під-
пори та порятунку, тепер відпругує
мене!

А що-ж то мусить гадати про мене
вітчим? Мені тепер аж до разу проясни-
лася його холодно-солодка бесіда. Мені
стало страх погано. Весь світ видався
мені чужим, холодним, неприступним. Я
чувся відорваним від усього, чув що всяка
здорова звязь з життям у мене перер-
вана, чув, що будь воно так довше, мені
прийдеться вдуріти, зробити собі
смерть. Я рішився розказати Олексі все,
роз'яснити йому свою провину.

— Ну, що-ж ти, мовчиш, не скажеш, що
там з тобою було?—спитав Олекса вже

прохи ласкавіше, видячи, що мене глибоко вразили його слова.

— Мовчу, бо що маю казати? Виджу, що й ти повірив тим брехням, які про мене рознесли. Зачну оправдуватися, то скажеш, що брешу.

— Те-те-те!—відказав Олекса.—Повірив брехням! Хто його знає; що люди говорять, те я тобі кажу, а відки я можу знати, чи то брехня, чи ні? Скажи ти всю правду, то поді буду знати. То добре, що ми й спільки дізналися. А то от рознесли були чутку, що ти вже справився, а другі кажуть: ні, його до Берна¹⁾ повезли на ціле життя! Ех, що ми тут вже й наговорилися й наплакали! А твої браття!..

— Та як-же-ж, — спитав я — як тобі розповідали, що за що ніби я сиджу. Му-сіли прецінь казати, за що.

— Або я знаю. Говорили всіляко, але я не міг добре розмірковувати, аж ось мені твій вітчим говорить: «А знаєш, каже, за що нашого Мирона заперли?

— Ну, кажу, за що?—Е,—повідає—він там десь замішався між якихось, бунт якийсь хотять робити, бога касують! Ну, — каже, видиш, — чи не вдурів чоловік? Я як те почув, то сам не знав, що казати.

— То так вітчим казав? А не повідав, за що той бунт має бути? Може за Польщу?

— Ні, того не казав.

— Підождіть-но ви, Олексо, ви прецінь і в війську бували і всякі речі виділи.

---

¹⁾ Берн—коло Відня, там була велика тюрма.

Скажіть ви мені, як кому докажуть бунт і забійство і такі другі речі, то як ви гадаєте, як будуть карати? Засудять вони його на місяць або два, чи запотарайкають де з на п'ять або й більше літ?

— Е, та то стара байка! Я те й пвому віпчимові казав! Ні, кажу, то не може бути. Як-би так, то вони-би його не на місяць засудили, а де з на 10 літ! А він усе своєї, — «ей, що ти, каже, знаєш».

Ми знов йшли хвилю мовчки півперечкою посеред пілб, покритих зеленим вівсом. Вже ніч налягала. Перед нами в віддалі здвигався огромною чорною масою Діл, над котрим на заході ще жевріли послідні відблиски вечірнього світла. За нами лишився пахущий пастівник, немов зелене, іскристе озеро, на котре зверху чимраз густішою масою зачала налягати вечірня мряка. Рехкіп жаб нісся з річки широко по росистій праві. Пергачі звивалися в воздух, мов великі, чорні блискавиці, черкаючи нераз у нечутнім лепу поверхністі зелені. З півночі повіяло холодом. Ми пішли швидше, щоби завчасу зайти в село. Олекса немов хотів щось питати мене, але не міг якось осмілитись.

— Тащо, Мироне, — сказав він наронець, — ану скажи по правді, чи мере¹⁾ ви там хочете бога скасувати, уряд, усбо?

Я ждав подібного питання і всміхнувся.

— А ти як гадаєш, чи мере хочемо, чи ні? — спитав я.

---

¹⁾ Мере — може.

— А хто вас там знає! Я собі гадаю, що то не може бути! Але бо то от у нашім місті, то є один урядник¹⁾, я з ним нераз видаюся, то він мені раз при пиві говорить: що ти, каже, Олексю, знаєш! Ви гадаєте, що воно так усе, як попи кажуть, і вірите і даєте, то що, а пани та попи сміються з того! Вони нічому не вірять, а кажуть, що то лише така мана на простих людей, щоби їх слухали. Чи правда то?

— Може й так, а може й ні,—відповів я,—тільки-ж ти мені скажи, чи судили того урядника так само, як мене?

— Судили? Угу! Він от ходить по місті, як звір, і волос йому з голови не злетить.

— Ну, видиш, то він-же тобі говорив проти бога, а його не судили, а від мене ти щось такого ніколи не чув, а мене судили. Значить, то за щось иншого.

— Та воно якось так виходить,—відповів Олексю.

— Отже-ж я тобі розповім, за що нас судили. Нам сказали, що ми, нас було кілька люда, зробили межи собою таємну кумпанію, щоби ширити між людьми соціалізм.

— Ага, ага,—перебив мене Олексю,—щось то й шуп наш ксьондз говорили про той соціалізм. Скажи-но ти мені, що то таке?

— Соціалізм,—відповів я,—то така наука, щоби, от для прикладу, що мають люди обробляти поле по кусничкові, кожний окремо для себе, то щоби обробляти

---

¹⁾ Урядник—урядовець.

разом, то ніби, щоби все поле збили в один лан громадський і щоби на нім робили всі разом, що вродиться, також разом іде до громадського шпіхліра, а відпак уряд громадський ділить кожному після того, як робив: робив більше, більше дістає, робив менше, то й менше дістає.

Олекса слухав здивований.

— Ба, та що то, — каже, — то є така наука?

— А так, наука.

— І та наука заборонена?

— Ні, не заборонена.

— Ба, то за що-ж вас судили, коли не заборонена?

— Чуєш, що казали нам, що ми ніби зробили між собою таємну кумпанію, а то не вільно.

— Ну, а ви робили таку кумпанію?

— Та, — кажу я, — нам того на докладь не довели, а тільки виміркували з того, що в нас понаходили листи, що ми писали один до другого.

— Але скажи-ж мені, — зачав Олекса по короткій мовчанці. — Тут про вас говорили, що ви уряд касуєте, а ти ось говориш, що буде уряд громадський, щоби ніби паювати, що кожному належиться?

— А так, — відповів я, — то видно ті брехали, що про нас таке говорили. Ми тільки того хочемо, щоби кожний працював на користь усеї громади, а тоді вся громада буде могла кожному забезпечити таке життя й таку вигоду,

якої тепер не має й найбагатший газда.

— Ба, а що як?—спитав Олекса.

— А так, що як у громаді всі будуть робити разом, то зроблять далеко більше, ніж кожний собі окремо. Бо, чоловік, працюючи порядно, все зробить більше, ніж йому треба до життя. Збіжжя все не з'їсться в громаді, хоч ніхто не буде й голоду терпіти, а як прийде́ться продавати, то на гурті там, де найліпше платять. І тут буде зиск. От возьми бодай такий приклад. Ти знаєш, що те, пер повинаходжено різні машини до господарства, плуги ліпші, сіялки, молотилки косарки, січкарні й багато других: вони роблять усяку роботу і ліпше і швидше ніж чоловік руками. Один господар не має за що завести нераз і одну таку машину, а вся громада, господарюючи враз, ніби одно велике газдівство, може легко посправляти такі машини: тоді до твої роботи, що тепер потребує місяць часу, виспарчить два тижні, то значить що як тепер усі люди роблять раз-у-раз по цілому дневі, тоді будуть могли робити по пів дня. Ще й друга користь може з того бути. Тепер, як видиш, кожний газда про себе займається однакою роботою: все коло поля та й коло поля. А як усі господарства в цілій громаді перейдуть в одно велике господарство, а при машинах не буде потрібно стільки людей до поля, що тепер, то одна часть буде мусіти взятися до всілякого ремісла та торгування. Тоді буде накож досить рук, щоби повисушувати

багна, помурувати гостинці ¹⁾), повикорчовувати хащі, плепати пчоли та худобу. Діти, що тепер літом пасуть худобу, будуть могли ходити до школи, бо на них уже не будуть кожную дрібку спаратися родичі, а громада. Громада-ж для свого добра схоче мапи з них здорових і розумних людей. Таким способом можна буде допомгти всім бідним, можна буде так зробити, щоби не було ні бідних ні багатів, а були всі рівні люди робучі, котрі за свою працю жили-б добре і в достатку і не терпіли-б такої нужди як тепер.

Олекса мовчав. Помимо густого сумерку видно було по нім, що думка в голові заворушилася, що спарався поняти і розмірковувати собі все, що чув.

Тимчасом дійшли ми до Олексової хапи. Обгороджена спарим, на пів розваленим плотом і захищена кількома на пів підсохлими яблінками, вона схилилася в один бік, бовваніючи в сумерці старою, попродираною стріхою, та покривленими спінами, що ледве держалися на підпорах.

— Осб і мої паляци препишні! — промовив Олекса з гірким усміхом. — Ходи, брате, посидь трохи, побесідуємо.

Ми ввійшли. В хаті була Олексова жінка Олена, молода ще, але з нужди дуже помарніла молодиця, а довкола неї стояла ціла купка дрібних дітей. Вона годувала їх черешнями, а найменче держала коло грудей. Вона з великою втіхою почала вітати мене.

---

¹⁾ Гостинець — шосейний шлях.

— Ну, боже милий, не гадали вже ми вас видіти, як розпустили чутку: «Ого, нема Спорожа Мирона!». Що я тоді наплакалася!...

Олена й тепер зачала обпірати очі рукавом. Олекса за час нашого вітання стояв з боку, всміхаючись добродушно та поводячи очима по хаті. Хата була крайне бідна, посудина вся нужденна, діпи марні і слабовиті (вони вже від тижня жили майже черешнями, бо хліба не спало, а бульби¹⁾ нової, єдиної підпори в передно-винок ще не було!).

— Видиш, то мій двір! — відозвався Олекса. — Ну, але сідай-же собі!

Я сів. Олекса присунув собі столець і сів насупроти мене. Він почав було заходитися гостити мене, але я відмовився. Олена почала розповідати де-що про своє життя і про те, як вітчим збиткується над моїми братами. В мене духу не спає повторювати ті страшні факти, — вони записані в мене глибоко в серці, — а вам до них нема ніякого діла.

Олекса за той час, хоч і мішався нераз у жінчину бесіду, — видно було думав про що инше. Коли Олена скінчила, він звернувся знов до мене.

— Ну, дивна-ж у вас та наука, що ти мені казав. Мені видитьсся, що в ній багато правди.

— Яка то наука? — запитала Олена.

Олекса почав своїм способом і своїми словами роз'яснювати їй, в чім діло. Вона дивувалася, схапувалася з місця і скри-

---

¹⁾ Бульба — картопля.

кувала час від часу: «Ну, чи видиш! Нераз чоловік сам собі таке дещо гадає, а воно оп і в школах того вчатъ». Олекса, розповідаючи їй, сам розгорячився, — його сірі очі почали блищати, він не міг спокійно всидіти на місці і вкінці скрикнув:

— А чому то чоловік темний, чому то не видить нічого, що в світі діється! Ну дивися, жінко, як-би всі люди до того дійшли, то хіба-би їм було тяжко зробити так? І заборонити-би їм ніхто не смів! Ну, але скажи мені, брате, коли та наука не заборонена, то за що-ж на вас таке кричатъ?

— Є це різні тому причини, — відповів я. — Кричатъ найбільше погані люди, дармоїди, деруни, бо видять, що як-би до того дійшло, то-би їм нараз усю урвалося. А друге кричатъ дурні, котрі не знають, чого ми хочемо: їм наговорили, що ми бунтівники, хочемо різати панів, попів та жидів, ну і кричатъ. А ми, як сам видиш, не то що різати ані навіть виганяти нікого не гадаємо, — але й овшій, чим більше люда, тим ліпше! Більше рук до роботи, то й робота ліпше піде. Розуміється, що хто не буде робити, той нічо не дістане і може собі рушати на чотирі віпри.

— Так, так, так належитъся! — аж скрикнув Олекса. — Чи раз я те саме говорив оп нашим панам: дармо людську кров п'єте! За що вас бог на світі держить? Так, брате мій любий, того держися, від того не попускайся, хоч-би мали так на тебе всі кричати, як ось тут на мене в селі!

Я всміхнувся.

— А хіба-ж уже, богу дякувати, не кракають? Не бійтеся, є вже й тепер такі, що як-би могли, то-би мене простою дорогою виправили на шибеницю! А попуститися того, як самі видите, не зовсім легко. Скоро чоловік раз пізнав правду, то вже від неї не відречеться, доки, розуміється, він хоче бути чесним чоловіком.

— Ну, а як-же-ж ти гадаєш, що буде далі з тобою?

— А що буде? Гадаю де-яким способом заробити спілки, щоби можна купити грунт, тоді піду та буду господарити: може на що людям приголжуся.

Олекса і Олена видимо не надіялися цього. Їх здивувала моя бесіда.

— Як то, тільки роки вчившись, а всьо надармо?...

— А то чому надармо? Чи ви гадаєте, що той лиш учитьсся не надармо, хто вийде на попа або пана та може людей обдирати? Ні брате, тепер найвища, найкраща наука: вміти чесно жити нажиток бідним, а не на їх нужду. Тепер найвища наука каже, що треба робити, працювати для громадського добра. Тепер наука каже, що то, що я вчився через тільки літа, то це я так як-би довг зацягав у всіх людей, що мене вдержували, давали мені книжки, одіж, справу, бо на все те я прецінь не заробив. Отже той довг треба як можна найсовісніше сплатити!

Підчас моєї бесіди лице Олекси прояснювалося, наливалося кров'ю, — він встав зо стільця і коли я скінчив, хопився за чоло і скрикнув.

— Чуєш, чуєш, Олено! Слухай, що він говорить! Розумієш усю? Ох брате, брате любий! Може і з наших Сторожів буде колись світові якась користь, бодай на макове зерно! Держися на тій дорозі, колись раз на неї став.

Він кинувся обнімати і цілувати мене. Олена, втираючи слізки рукавом, пакож зблизилася до мене, малі Сторожі обступили мене, щебечучи та обзираючи. В моїх очах по двох довгих-довгих ліпах перший раз закрутилися чисті слізки зворушення. Весь світ мені прояснився, нова сила вступила в мене, немов це кожне з тих бідних, прибитих недолею, погорджених людей частину свого життя, своїх надій, свої сили вливало в мене!

Але що-ж, добродії, такі хвили лучаються тільки «проскрібованим», так як той тільки чує вдесятеро живіше красу життя, хто стояв під ножем капа! Правда, життя «проскрібованого» часами сумне і важке, — але серед наших гнилих обставин його тільки й можна назвати життям. Внутрішній супокій, сила й ясність переконань, чиста совість і боротьба, вічна, ненастанна боротьба проти темноти, фальші і дармоїдства! А ще до того такі хвили, з котрих одна варта за все життя, життя в запроєнім удушливім воздуху недумства!

Ех, добродії, для самої боротьби, для кількох таких хвиль варто плюнути на всі «пуш», варто стати «проскрібованим».

1878 р.

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВО-ІСТОР. ІМ. ШЕВЧЕНКА
КООПЕРАТИВНЕ
ВИДАВНИЦТВО „Р У Х“

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА

ВИЙШОВ З ДРУКУ

ТОМ ПЕРШИЙ

Вугляр.—Лесишина челядь.—Два приятелі.—Цигане.—Добрий заробок.—Муляр.—Сам собі винен.—Слимак.—Історія моєї сім'ї.—Домашній промисл.—Довбанюк.—Ліси і пасовиська.—Додатки.—Уваги.—75 к.

ТОМ ДРУГИЙ

Маніпулянтка.—Між добрими людьми.—Чи вдуріла?—Яндруси.—Поки рушить поїзд.—Без праці.—Додатки.—Уваги.—1 карб. 10 к.

ТОМ ТРЕТІЙ

Малий Мирон.—Грицева шкільна наука.—Оловець.—Schön schreiben.—Отец гуморист.—Гірчичне зерно.—Під оборогом — Мавка.—Мій злочин.—Микитичів дуб.—У столярні.—У кузні.—Поединок.—Додатки.—Уваги.—1 крб.

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

Моя стріча з Олексою.—На дні.—Хлопська комісія.—Панталаха.—До світла.—В тюремнім шпиталі.—Івась Новітній.—Додатки.—Уваги.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ

Борислав сміється (повість),
Захар Беркут (повість),
З вершин і низин (поезії в двох томах).

ВИЙШЛИ ОКРЕМО

Іван Франко:	Ліси і пасовиська	15	коп.
„	Маніпулянтка	30	„
„	Без праці	35	„
„	Під оборогом	12	„
„	Молоді літа Мирона	20	„

ПІДГОТОВЛЯЮТЬСЯ ДО ДРУКУ ДАЛЬНІШІ ТОМИ

КООПЕРАТИВНЕ
ВИДАВНИЦТВО „

ФІМ-8791

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА

ВИЙШОВ З ДРУКУ

ТОМ ПЕРШИЙ

Вугляр.—Лесишина челядь.—Два приятелі.—Цигани.—Добрий заробок.—Муляр.—Сам собі винен.—Слимак.—Історія моєї січкарні.—Домашній промисел.—Довбанюк.—Ліси і пасовиська.—Додатки.—Уваги.—75 к.

ТОМ ДРУГИЙ

Маніпулянтка.—Між добрими людьми.—Чи здуріла?—Яндруси.—Поки рушить поїзд.—Без праці.—Додатки.—Уваги.—1 карб. 10 к.

ТОМ ТРЕТІЙ

Малий Мирон.—Грицева шкільна наука.—Олівець.—Schön schreiben.—Отець гуморист.—Гірчичне зерно.—Під оборогом —Мавка.—Мій злочин.—Микитичів дуб.—У столярні.—У кузні.—Повдиноок.—Додатки.—Уваги.—1 крб.

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

Моя стріча з Олексою.—На дні.—Хлопська комісія.—Панталаха.—До світла.—В тюремнім шпиталі.—Івась Новітній.—Додатки.—Уваги — 1 карб. 10 к.

ВИЙШЛИ ОКРЕМО

Іван Франко:	Ліси і пасовиська	15 коп.
„	„ Маніпулянтка	30 „
„	„ Без праці	35 „
„	„ Під оборогом	12 „
„	„ Молоді літа Мирона	20 „
„	„ Моя стріча з Олексою	20 „
„	„ На дні	35 „

ПІДГОТОВЛЯЮТЬСЯ ДО ДРУКУ ДАЛЬНІШІ ТОМИ

ЦІНА 20 коп.

31.910

$\phi \frac{I}{M-879}$